

Selected Financial Events in Registers of 16th Century Üsküdar Court and Their Socio Economic Analyzes

Burak Sari¹

Manisa Celal Bayar University, Institute of Social Sciences, Public Finance PhD

ABSTRACT

Since its establishment, the Ottoman Empire has a tax system based on ecclesiastics law and customary law and unique financial structure. As the Ottoman Empire has a cosmopolitan structure, there were many problems about taxation that caused by taxpayers and/or public administration. Many troubles caused from these had reflected to court and the muslim judges had solved them. In addition, since the muslim judges have also been a notary and tax inspector, the relationship between public administration and taxpayers or between taxpayer and taxpayer has always registered and sometimes certified. In this study, considerable financial events, recording by the Court of Üsküdar during the 16th century, will be commentated and socio-economical analysis of them will be done.

Key Words: Ottoman Empire, Court, Üsküdar, Registers of Court

ARTICLE INFO

Received: 24.07.2018

Revision Received:
15.09.2018

Accepted: 26.09.2018

Published Online:
01.10.2018

¹ Corresponding author: Burak Sari

PhD Candidate

burakksari@gmail.com

+90 507 783 89 +99

16. Asır Üsküdar Kadı Sicillerinden Seçilmiş Mali Olaylar ve Sosyoekonomik Analizleri

Burak Sarı²

Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Doktora

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu, kuruluş dönemlerinden itibaren Şer'i ve Örfi hukuka dayalı bir vergi sistemi ve kendine has bir mali yapıya sahiptir. İmparatorluk, kozmopolit bir yapıya sahip olduğundan, vergileme hususunda kimi zaman mükellef kimi zaman da kamu idaresi kaynaklı sorunlar yaşanmıştır. Bu sorunlardan, mahkemelere yansıyanlar olmuş ve kadılar eliyle çözüme kavuşturulmuştur. Mahkemeler ve kadılar aynı zamanda noter ve vergi müfettişliği görevlerini de üstlendiğinden, kamu otoritesi – mükellef, mükellef – mükellef ilişkileri de bu mahkemelerde kayıt altına alınmış, kimi zaman tasdik edilmiştir. Bu çalışmada, 16. asırda Üsküdar Mahkemesi tarafından tutulan kayıtlardan özellik arz eden mali olaylar aktarılarak sosyolojik analizleri yapılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Mahkeme, Üsküdar, Kadı Sicilleri

MAKALE BİLGİSİ

Alınma

Tarihi:24.07.2018

Düzeltilmiş Hali Alınma

Tarihi:15.09.2018

Kabul Edilme Tarihi:

26.09.2018

Çevrimiçi Yayınlanma

tarihi: 01.10.2018

² Sorumlu yazar iletişim bilgileri: Burak Sarı

Maliye Doktora

burakksari@gmail.com

+90 507 783 89 99

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu, İnalçık (2010)'a göre 1302 yılında Bizans ile yapılan Koyunhisar Muharebesi'nde elde edilen zafer sonrası, Selçuklu uç beyi Ertuğrul Gazi oğlu Osman Bey tarafından kurulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu, hem devamı sayıldığı Selçuklu Devletinin hem de sıkı sıkıya bağlı olduğu İslam şeriatının özelliklerini her alanda olduğu gibi vergi sistemine de yansıtmıştır. Bu hususta vergiler Şer'i ve Örf'i olarak ikiye ayrılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu, altı asrı aşkın bir süre ayakta kalmış, kimi zaman muhteşem, kimi zaman da kötü günler yaşamış bir imparatorluktur. Bu büyük İmparatorluğu uzunca süre ayakta tutan şeylerden biri, bozulmadan evvel günün şartlarına, vatandaşların sosyal ve kültürel yapılarına uygun olarak tesis edilmiş vergi sistemidir. Osmanlı vergi sistemi ve mali yapısı günümüzün vergi sistemi ve mali yapısından farklıdır. Osmanlı mali sisteminde bazı vergiler doğrudan harcamalara tahsis edilerek, bu vergilerden elde edilen gelirler merkez hazinesine aktarılmadan doğrudan harcamaların finansmanına kanalize edilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu farklı din, mezhep, milliyet ve diğer birçok unsura mensup insanlardan oluşmuştur. Bu unsurların bir arada yaşaması, sahip oldukları farklılıklar nedeniyle bazı sorunlar ve aksaklıklara neden olmuştur. Bu sorun ve aksaklıkların bazıları da vergileme özelinde gerçekleşmiştir. Ortaya çıkan bu aksaklıklar, çağdaş devletlerde örneğine pek rastlanmayan, oldukça hızlı ve etkili sonuç alan bir hukuk sistemi ile çözüme kavuşturulmuştur.

Osmanlı'nın büyük ölçüde hukuki ve kültürel mirasını devraldığı Abbasi, Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Devletleri esas itibarıyla İslam Hukuku'na ve Abbasiler hariç olmak üzere belirli ölçüde Türk-Moğol geleneğine dayanan bir hukuk yapısına sahiptir (Yetkin, 2013). Osmanlı hukuk sisteminde aksaklıklar, kadı ismi verilen, yargıçlık ve diğer birçok görevleri üstlenen kişiler eliyle, Şer'i ve Örf'i hukuka dayalı olarak çözümlenmiştir. Bu çalışmada 16. asırda, Üsküdar şehrinde yaşanan ve mahkeme kayıtlarına geçmiş mali olaylardan özellikli olanlar aktarılacak ve sosyolojik analizleri yapılacaktır.

Teorik ve Kavramsal Çerçeve

Osmanlı mahkeme defterleri, sadece hukuk tarihi bakımından değil, devletin sosyal, siyasi, iktisadi ve kültürel tarihi bakımından da son derece önemli birer bilgi kaynağıdır. Bu defterlerde; sadece mahkemeye intikal etmiş hukuki ihtilafları değil, vakıf senetlerini, vergi kayıtlarını, bağış, kira, satış, ödünç gibi her türlü hukuki işlemi, pazarda satılan ürünlerin listesi ve fiyatlarını, miras taksimatını, terekeye dâhil olan ve olmayan eşyayı, kamu binalarının imar ve tamir bilgilerini, meslek kuruluşlarını, esnaf ve zanaatkarların tabi oldukları standartları, dolayısıyla Osmanlı'nın sosyal, siyasal, iktisadi ve kültürel içeriklere sahip zengin bir fotoğrafı bulunmaktadır. Yine bu defterlerde kadının sadece bir yargıç değil, yerine göre mahallin idarî ve mülkî âmiri, yerine göre vergi müfettişi veya noter veyahut da Osmanlı ordusuna lojistik destek sağlayan askeri bir görevli olduğu açıkça görülmektedir. (İSAM, 2008; İSAM, 2010a; İSAM, 2010b; İSAM, 2010c; İSAM, 2010d; İSAM, 2010e; İSAM, 2010f; İSAM, 2010g; İSAM, 2010h; İSAM, 2010ı).

İnsanların toplumlar halinde yaşamaya başlamasıyla birlikte ortaya çıkan bir kamu geliri olan vergiler, geçmiş devirlerden günümüze kadar önemini artırarak süregelen (Rakıcı ve Polat 2016) tarihi, ekonomik ve sosyal bir kurumdur (Gökbunar ve diğerleri 2016). Devletler, kuruluşlarından itibaren ayakta kalabilmek, kamu harcamalarını finanse etmek ve içinde bulunulan sosyoekonomik sorunlarla mücadele edebilmek için vergilere ihtiyaç duymuşlardır. Bu nedenle, her devlet, söz konusu gelirleri elde edebilmek için kendi vergi mevzuatını oluşturmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat öncesi vergileme ve vergi toplama yöntemleri günümüz dünyasının vergileme teknikleri ve vergi toplama yöntemleri ile pek benzeşmemektedir. İmparatorluk vergi sistemi iki farklı hukuk temeli üzerine şekillendirilmiştir. Bunlar Şer'i Hukuk ve Örfi Hukuktur (Bkz. Maliye Bakanlığı, 1999). Şer'i Hukuktan kaynaklanan vergiler Şer'i vergiler olarak adlandırılmaktadır. Bu vergiler; esasen devletin malı sayılan arazinin ekilmesinden elde edilen mahsul, ot veya arazide yer alan su sayesinde elde edilen hayvanlar ve bu hayvanlardan elde edilen mahsuller üzerinden alınan vergiler³ (Akdağ, 1999a), Müslüman olmayan erkeklerden alınan cizye ve servet üzerinden alınan zekâttır (Öner, 2005). Örfi hukuktan kaynaklanan vergiler ise özellikle devam eden savaşları finanse etmek için ihdas edilen, ardından sürekli hale gelen vergilerdir (Kazıcı, 1986). Bu vergiler aynı zamanda hükümeti oluşturan bütün hizmet erbabının görev harcamalarının reaya tarafından ödenmesi olarak da tanımlanabilmektedir (Akdağ, 1999b; Çakar, 2012). Bu vergileri Tekâlif-i Divaniye ve Rüşum-ı Örfiyye olarak iki başlık altında incelemek mümkündür⁴ (Kazıcı, 1986).

Osmanlı'da birçok vergi toplama yöntemi bulunmaktadır. Bu yöntemler; tımar sistemi, emanet sistemi ve iltizam yöntemidir. Tımar sistemi, uygulama ve başarı açısından bu sistemler arasında en önemli olanıdır. Tımar sistemi idari, iktisadi ve askeri bir sistemdir. Daha çok Anadolu ve Rumeli'nde kullanılmıştır. Tımar sistemi içinde topraktan yapılan üretimin vergisini toplayan kişiler sipahi olarak isimlendirilmiştir. Sipahiler, merkezi idarenin memuru statüsündedir. Sipahiler, kendilerine verilen tımar içindeki zirai üretimin vergisini almış, bunun kılıç hakkı denilen bir kısmını kendilerine ayırmış, gerisiyle ise atlı askerler yetiştirmişlerdir. Bu askerler hem savaşa katılmak hem de bölgenin güvenliğinden sağlamakla görevlidir. Bu sistem ile kaynaklar daha merkeze gelmeden belirli harcamalara tahsis edilmiş, merkezi idarenin mali ve askeri yükü azaltılmıştır (Cin, 2016). İltizam sistemi, Osmanlı'da devlete ait vergi gelirlerinin özel bir şahsa verilmesini ifade etmektedir. Bu sistemde devlet belirli bir bölge ve süreyle sınırlı olmak kaydı ile o bölgenin vergilerini, ihale sistemine benzer bir yöntemde en fazla parayı teklif edene devretmiştir. Bu paranın belirli bir kısmı ya da tamamı peşin olarak ödenmiştir. Vergi toplama işini bu şekilde yüklenen kişi mültezim olarak adlandırılmıştır (Buluş, 2010). Emanet yöntemi, verginin ücretli vergi memurları aracılığıyla toplanması yöntemidir. Osmanlı'da direkt olarak hazineye aktarılacak vergi gelirleri ile diğer para cezaları bu yöntem ile tahsil edilmiştir.

Mali Olaylar

Çalışmanın bu bölümünde 16. asırda Üsküdar Kadı Sicilleri arasından seçilerek, Latin harflerine dönüşümü İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) tarafından yapılan mali kayıtlar, günümüz Türkçesi ile verilecektir. Mali olaylar, bölgede yaşayan halkın vergiye karşı tutumları, bazı vergilerde vergi oranları, vergi kaçırma ve vergiden kaçınma gibi durumlar söz konusu olduğunda kamu otoritesinin tutumu, bazı vergilerin toplanması hakkının ve gelirlerinin devredildiği vakıflar, vefat eden kimselerin ödemekle yükümlü olduğu vergilerin durumu ve diğer birçok konu hakkında bilgiler vermektedir. Ulaşılabilen sicillerin defter numaraları ve kayıt altına alınan yıllar tablo1'de gösterilmiştir.

³ Öşür ve Haraç

⁴ Osmanlı vergi sisteminde yer alan bütün vergiler için bkz. Maliye Bakanlığı, 1999.

Tablo1. Analize Konu Üsküdar Kadı Sicilleri**Table1. Analyzed Record of Court of Üsküdar**

Sicil Numarası	Kayıt Yılı (Hicri)	Kayıt Yılı (Miladi)
1 Numaralı Sicil	919 – 927	1513 – 1521
2 Numaralı Sicil	924 – 927	1518 – 1521
5 Numaralı Sicil	930 – 936	1524 – 1530
9 Numaralı Sicil	940 – 942	1534 – 1536
14 Numaralı Sicil	953 – 955	1546 – 1549
17 Numaralı Sicil	956 – 963	1549 – 1556
26 Numaralı Sicil	970 – 971	1562 – 1563
51 Numaralı Sicil	987 – 988	1579 – 1580
56 Numaralı Sicil	990 – 991	1582 – 1583
84 Numaralı Sicil	999 – 1000	1590 – 1591

Ramazan 922/Eylül 1516 – Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil/Kayıt No: 614

Osmanlı'da kimi şehirli halk⁵, askeri ve ulema sınıfı vergiden muaf tutulmuştur. Bu durum, Gekvize (Gebze) pazarına satmak için çeşitli türden ticari malı getiren birtakım kişiler tarafından kullanılmıştır. Gebze pazarına satılmak üzere küçükbaş, büyükbaş ve binek hayvanı getirenler ile şehir halkı, şehirli olduklarını iddia edip, pazarda yaptıkları satışları üzerinden pazar bac'ını vermeyi reddetmişlerdir. Sultan I. Selim tarafından gönderilen bir ferman ile vergileme konusundaki bu karışıklık giderilmeye çalışılmıştır. Fermana göre (İSAM, 2008):

“(…) Her kim⁶ pazara satılmak üzere kebe⁷, kepenek⁸, gön, yün, bal ve yağ ile bunlara benzer ne getirip satarlarsa kırk akçe için bir akçe, kumaş yükü, iplik, keten, pamuk, kalay, kurşun ve bunlara benzer ne varsa yük başına iki akçe, turfanda yemiş yükü başına bir akçe, yük miktarı çok ise iki ya da üç yük başına bir akçe alınsın. Satılan sığır başına iki akçe (biri satandan, biri alandan), satılan at başına dört akçe (ikisi satandan, ikisi alandan), kesilmek üzere taşradan koyun getirilip, kesilerek veya kesilmeden satılırsa iki koyuna bir akçe alınsın. Yerli kasap koyunu kesip satarsa dört koyun için bir akçe alınsın. Sığır kesilip satılırsa sığır başına bir akçe alınsın. Bir araba soğandan dört, bir araba balıktan ve pirinçten sekiz akçe alınsın. Satılan her esir için dört akçe (ikisi alandan, ikisi satandan) alınsın. Bir araba tahtadan bir adet tahta alınsın. Kimileri şehirliyiz diye vergi vermek istemez, inat edermiş. Şehirli olmak burada farklı olmayı gerektirmez. Her kim pazara satılmak üzere bunlardan getirir ve satarsa kanun üzere vergi alınsın. (...)”

Şevval 922/Ekim 1516 – Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil/Kayıt No: 751

Gebze halkından bir kesimin, bölgelerindeki tımarı ve tımar sahibi sipahiye kabul etmemeleri, sipahiye ödemeleri gereken vergiyi ödememeleri, yaşadıkları bölgenin tımarının serbest olduğunu iddia etmeleri üzerine, Sultan I. Selim tarafından Gebze kadısına bir ferman gönderilmiştir. Bu ferman şöyledir (İSAM, 2008):

“(…) Gekvize halkına evvelden bir kanunname verilmişti. Gekvize halkı kendilerine verilen o kanunnamede yazılı hakkı ve dahi vergi toplamakla görevli kulun hakkını vermezlermiş. Defterlerde olan kayıtlara göre koyun hakkından beş bin beş yüz akçe hâsıl olup ödenmemiştir. Bazı kimseler bizim tımarımız serbesttir deyip koyun hakkının verilmesine mani olurlarmış. Sen ki Gebze kadısısın, hükmüm ulaştığında, subaşı ile varıp teftiş yapasın. Kanunnameye göre alınması gereken vergileri alasın, bir kişinin bile inat edip ödememesine

⁵ Tarım ile uğraşmayanlar, gelir, kurumlar ve emlak vergilerinden muafır.

⁶ Müslüman – gayrimüslim ayrımı gözetmeksizin.

⁷ Çoban ve köylülerin giydikleri, yünden imal edilmiş bir nevi aba.

⁸ Çobanların giydikleri kolsuz ve dikişsiz, keçeden dövülerek imal edilmiş giyecek.

müsaade etmeyesin. Bilesin ki koyun hakkı (ağnam resmi) dahi serbest değildir, defterde⁹ kime kayıt oldu ise koyun hakkı ona aittir. Emrim odur ki, koyun hakkından ne hâsıl olmuş ise alıp, subaşına veresin. Tımarımız serbesttir diyenlerin sözlerine ve cevaplarına itibar ve itimat etmeyesin. Şimdiye değin alınamayıp, baki kalmış hakları da kanun ve usul üzere tastamam alasin. İşittim ki cürüm ve cinayet resmi ile resm-i arusa haricden dahl edenler olurmuş. Emrim odur ki bir ferdi dahi cürüm ve cinayet resmi ile resm-i arusa kat'a dahl ve taarruz ettirmeyesin. (...)"

Rebiülahir 925/Nisan 1519 – Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil/Kayıt No: 49

Osmanlı İmparatorluğu'nda bir bölgeye geçici olarak yerleşen ve o bölgede tarım ile uğraşmayan kimseler, bölgede ikamet etmelerine karşılık, tımar sahibi ya da kadıya resm-i duhan adı altında bir vergi öderlerdi. Yenihisar bölgesine gelen ve burayı yurt edinen Beyazıd oğlu Davut, Mehmet oğlu Terzi ve Abdullah oğlu Mustafa ve Pûş oğlu (...)¹⁰ isimli kimselerden, tımar sahibi tarafından altışar akçe resm-i duhan alınmak istenmiştir. Mahkemeye yansıyan olaydan sonra, alınan karara göre; bir bölgeye geçici olarak yerleşip tarım ile uğraşmayanlardan altışar akçe resm-i duhan alınmaktadır. Bölgede geçici kalanlardan oşür vergisi ödeyenler bu vergiden muaftır. Ancak geçici kalanlardan verdiği oşür miktarı altı akçeyi bulmayanlar kalan kısmı resm-i duhan olarak ödemek zorundadır (İSAM, 2010a).

Cemaziyülevvel 925/Mayıs 1519 -Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil/Kayıt No:57

Bulgurlu köyünden Doğan isimli bir şahsın, ağnam resmini ödemediğini iddia eden Gekvize Za'imi¹¹ Mehmed Bey'in adamı Ali, mahkemeye başvurmuştur. Yapılan araştırma sonucunda, Doğan isimli bu şahsın vergisini Sinan Bey naibi Yusuf Fakih'e ödediği, bunun ilgili kişinin evrakında kayıtlı olduğu anlaşılmıştır. Böylelikle dava düşmüştür (İSAM, 2010a).

Cemaziyülevvel 925/Mayıs 1519 – Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil/Kayıt No:127

Mehmedî, Yaycı ve Kemal isimli üç şahsın Gekvize bölgesinde mutavattın¹² oldukları, (...) ¹³ isimli köy otlaklarında hayvan otlatıp, ağıllarının da burada olduğu ispat olunmuştur. Bu kişilerin ağnam resmini bölgede bulunan kale ağası ve Gekvize Za'imine vermelerine karar verilmiştir (İSAM, 2010a).

Recep 931/Nisan 1525 – Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil/Kayıt No: 275

Üsküdar kasabasında ikamet etmekte olan Timurhan oğlu Memişah isimli kişi ödemekle mükellef olduğu avarız vergisi yerine üç adet haberci atı besleme görevini üstlenmiştir. Üsküdar'a bir ulak geldiğinde Memişah ona ulak atı vermekle yükümlüdür. Deftere kayıt olundu ki Timurhan oğlu Memişah yılda beş bin akçeye denk gelen bu görevi tam iltizam ile almış ve mültezim olmuştur (İSAM, 2010b).

Safer 941/Ağustos 1534 – Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil/Kayıt No: 1046

Pendik köyünün ahalisinden olan herkimesne, kendilerine verilen Hünkâr buyruğu üzere, azebden¹⁴, kürekten, salgundan, samandan, arpadan, kağılları hizmete sürülmekten ve bi'l cümle Avarız-ı Divaniyye ve Tekâlif-i Örfiyye'den muaf olalar. Her kim ki mezkûr

⁹ Tahrir defteri.

¹⁰ Kayıtlarda adı açıkça okunamamıştır.

¹¹ Zeamet sahibi kişilere verilen isim.

¹² Bir yeri yurt, vatan tutmuş kimse.

¹³ Köy ismi açıkça okunamamıştır.

¹⁴ Evlenmemiş, bekâr kimse.

ahaliye teklif-i avarız edip incitmek isterse hali vakti olanlar, men ve def edeler (İSAM, 2010c).

Safer 955/Mart 1548 – Üsküdar Mahkemesi 14 Numaralı Sicil/Kayıt No: 477

Kartal köyünde ikamet etmekte iken vefat eden Hristodoros'un eşi Zabiye mahkemeye başvurup, eşinin bir yıla yakın bir süre önce vefat ettiğini, o yılın harac ve ispenç vergilerini ödediğini, bu nedenle yeniden harac ve ispenç vergilerini vermek istemediğini ifade etmiştir. Olayın iç yüzü Kartal ahalisinden sorulmuştur. Ahalinin dediğine göre Zabiye, eşi öldükten sonra harac ve ispenç vergilerini ödemiştir. Bunun üzerine şeriat gereği vergilerin ödenmesine lüzum görülmeyp kayıt olunmuştur (İSAM, 2010d).

Ramazan 957/Eylül 1550 – Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Sicil/Kayıt No:486

Merhum Abdullah Ağa Vakfı müteveli heyetinden Hüseyin oğlu Süleyman Çelebi, meclis-i şer'a gelip, kendi vakıflarına tahsis edilmiş olan resm-i şıra, resm-i iskele ve cürm-i cinayet vergilerinden, resm-i şıra'yı 957 senesi için sekiz bin üç yüz akçeye Kokos oğlu Yorgi isimli kişiye kiraya verdiğini belirtmiştir. Yorgi isimli kişi de meclis-i şer'ada hazır bulunup, vergiyi kiraya aldığını ikrar etmiştir (İSAM, 2010e).

Rebiyülahir 958/Nisan 1551 – Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Sicil/Kayıt No: 659

Ebu İshak Vakfı müteveli heyetinden Mustafa oğlu Mahmud Çelebi meclis-i şer'a gelip, kendilerine tahsis edilmiş olan Çengel, İstavros ve Yeniceköy köylerinin ve Şile bölgesinin ispenç ve haracını toplamak görevini Poli oğlu Nikola'ya verdiklerini bildirmiştir (İSAM, 2010e).

Rebiyülevvel 958/Mart 1551 – Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Sicil/Kayıt No: 769

Vefat eden Mehmed oğlu Üveys Çelebi isimli kişinin zimmetinde dokuz bin dört yüz elli dört akçenin olduğu, bu meblağın Üveys Çelebi'nin toplamakla yükümlü olduğu haraçtan baki kaldığı Yahya oğlu Mehmed isimli sipahiden gelen tezkere ile öğrenildi. Tezkerede Üveys Çelebi'nin terekesindeki emlak ve esvabından satılarak elde edilecek gelir ile bu paraların karşılınıp, hazine-i amire'ye intikali yazmaktadır. Sipahi Mehmed ile Üveys'in yetimlerine vasi olan Abdullah oğlu Hasan Bey meclis-i şer'ada hazır olduklarında, müteveffanın terekesinden merkum meblağ tahsil olunup, hazine-i amire'ye intikali için Sipahi Mehmed'e teslim olunmuştur (İSAM, 2010e).

Muharrem 955/Mart 1548 – Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Sicil/Kayıt No: 771

Maltepe ve Akkilise isimli köylerden gelen kişiler, İmaret-i Cedid vakıfları arazilerinde tarım yaptıklarını ve vakıf ortakçıları olduklarını, mahsul alındıktan sonra tohum miktarının düşülüp kalanın yarısının vakıflara devrettiklerini, kendilerine kalan yarıdan ise avarız akçesi isteneceğini bildirmişlerdir. Hem ortakçılara hizmet edip hem de kendilerinden avarız alınmasını zulüm olarak nitelendirmişlerdir. Bunun üzerine kadı, bu durumda olanlardan avarız akçesi alınmamasını, hilafı emre avarız alınırsa geri iade edilmesini buyurmuştur (İSAM, 2010e).

Cemaziülevvel 971/Aralık 1563 – Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil/Kayıt No:4

Mehmed Çelebi efendinin Bulgurlu köyü ve çayırılığında ve bunların dışında kalan parçalı arazilerden yaptığı ziraat üzere, küllüsünden alınacak vergi iki altın olarak belirlenmiştir. Bundan gayrı başkaca nesne alınmaya bundan kelli böyle malum oluna (İSAM, 2010f).

Zilhicce 970/ Temmuz 1563 – Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil/Kayıt No: 17

Rumeli çingenesinin harac, cürm-i cinayet ve resm-i arus'unu toplamakla mükellef Subaşı Behram Bey nam kimsenin subaşısı olan Ali oğlu Hasan meclis-i şer'a gelip dedi ki Kevserci oğlu Mustafa isimli kimseyi Üsküdar şehrinde yaşayan çingenelerin ispenç, harac ve bad-ı heva'sını olageldiği üzere toplamaya vekil ettim (İSAM,2010f).

Ramazan 1000/Haziran 1592 – Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil/Kayıt No: 441

Germiyanoglu Şah Çelebi türbesinin tamiri için Göynük köyünün öşür ve sair bad-ı heva'sı tahsis edilmiş olup, bu vergileri toplamaya Bali Çavuş oğlu Ahmed Bey vekil tayin edilmiştir (İSAM, 2010ı).

Üsküdar Mahkemesi – Hizmet Harçları

919/1513 senesinde vefat eden Abdullah oğlu Alagöz isimli şahsın terekesi çeşitli mallardan ve nakitten ibaret olup toplamda 248 akçeden oluşmaktadır. Bu kaydın yapıldığı esnada resm-i kadı ismi altında bir hizmet bedeli tahsil edilmiştir. Yapılan tahsilatın toplam tutarı 3 akçedir. Aynı dönemde vefat eden Karagöz oğlu İbrahim isimli kişinin tereke toplamı 573 akçe olup, tahsil edilen resm-i kadı 8 akçedir. Karamanlı Ali isimli bir şahıs aynı dönemde vefat etmiş ve tereke toplamı 360 akçedir. Bu kişinin mirasçıları malların satılmasını istediğinden ya da borcu olduğundan malları mezat yoluyla satılmıştır. Kadılık tarafından 3 akçe resm-i kadı ve 5 akçe ise dellaliye (tellaliye) tahsil edilmiştir. Aynı dönemde vefat eden Teslime isimli bir kadının tereke toplamı 705 akçe olup, resm-i kadı bedeli 8 akçe olarak tahsil edilmiştir. Aynı dönemde Abdullah oğlu Nasuh isimli bir kişi vefat etmiştir. Tereke toplamı, 1840 akçe olup, resm-i kadı bedeli 24 akçe olarak tahsil edilmiştir. Diğer dönemlerde vefat eden kimselerin bazılarında tereke toplamı ve resm-i kadı tutarları şöyledir: 358 – 5, 2248 – 40, 12275 – 166, 595 – 6, 1150 – 18, 1845 – 37, 3300 – 66, 1554 – 15, 2935 – 46, 3298 – 40.

Mali Olayların Sosyoekonomik Yapısı

Devlet ile birlikte var olan ve onu var eden mali olaylar, toplumdaki en üst siyasi örgütlenme olan devletin yapısı ve işlevlerine bağlı olarak öncelikle siyasi yönü olan sosyal bir olaydır. Mali olaylar, toplumda mevcut olan kaynakların bir kısmına el koyma ve kullanma biçiminde tezahür eden olaylardır. Bu özelliği nedeniyle, iktisadi yönü ön planda olan sosyal olaylardır. Toplumsal yaşamın düzen içinde devamı, kaynağı ne olursa olsun kurallara dayalı bir siyasi yönetim ile mümkün olabileceğinden, sosyal bir olay olan mali olayın hukuki yönü de bulunmaktadır. Mali olaylar tek tek bireylerin psikolojileri üzerinde olumlu veya olumsuz etkilere yol açarak kitlesel tepki ve eylemlere neden olmak suretiyle sosyopsikolojik yönü de olan olaylardır (Çelebi, 2012).

Mali olayları siyasi, iktisadi, hukuki ve sosyopsikolojik yönleri ile açıklamak, çeşitli analizlere tabi tutmak mümkündür. Yukarıda birçok örneği verilen mali olayların, hukuki niteliği belirgin bir unsurdur. Ortaya çıkan bir mali olayın varlığı, durumu, birey davranışlarına olan etkisi ve bireyin davranışlarından etkilenme biçimi yukarıdaki kayıtlarda görülmektedir. Osmanlı hukuk sistemi ve bunun ayrılmaz parçaları kadılar, mali olayların hukuki yönünün gereklerini yerine getirmiş, hukuki zeminde, bireyler arasındaki eşitliğin korunmasına ve adil davranılmaya özen gösterilmekle birlikte, bütün olaylar kayıt altına alınmış ve böylelikle ihtilafların önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Vergilerin kanuniliği ilkesi, yüzyıllardır tartışılan bir husus olmuştur. Osmanlı vergi sisteminin en temel özelliklerinden birisi, kanunilik ilkesinin önemli ölçüde sistem içinde yer almasıdır. Olağan üstü dönemlerde uygulanan vergiler ve diğer örf'i vergilerin birçoğu ferman, berat ve kanunnameler ile konulmuştur (Kenanoğlu, 2013). Osmanlı vergi sistemi,

kesin ve sağlam kurallara bağlanmış, oldukça istikrarlı ve basit bir yapıya sahiptir. Cins ve miktarları kanunnameler ile en ince ayrıntısına kadar belirlenen vergiler, uzun süre önemli bir değişikliğe uğramadan devam etmiştir. Vergilerin kolay anlaşılır kurallara bağlanması, sık sık değiştirilip artırılmaması, vergi psikolojisi kurallarına uygun bir uygulama olarak gerek ödeyiciler gerekse toplayıcılar açısından kolaylık sağlamakta, ihtilafları önlemektedir (Gökbunar ve Uğur, 2016). Örneğin, vergilemede kanunilik ilkesine riayet edilmesi, vergi kanunlarının açık, anlaşılır ve sade bir yapıya sahip olması ile sık sık değişiklik yapılmaması ve artırılmaması vergi uyumu konusunda olumlu sonuçlar doğuracak etmenler arasında yer almaktadır. Verilen örnekte, pazara satılmak üzere ticari mal getiren ahali, vergi ödemeyi reddetmiştir. Kamu otoritesi ki burada Padişah, ahalinin yaptığı ticaret sebebi ile vergi mükellefi olduğunu bildiren bir ferman göndermiştir. Bununla birlikte ferman, sadece Gebze pazarında ticaret yapan kişilerin mükellef olduklarını açıklamakla kalmamış, vergiyi doğuran olayı, verginin matrahı ve miktarını belirtmiş, ticaret yapan herkesten vergi alınmasını emrederek mükellefler arasında eşitliği gözetmiştir. Ancak verilen örnekte, bazı durumlarda matrahın açıkça belirli olmaması¹⁵ aynı işi yapan mükelleflerin vergi yüklerinin birbirinden farklı olmasına neden olmuş olabilir.

Verginin olduğu her yerde vergi kaçakçılığı ve vergi ödemek istemeyen bireyler de olmuştur ve olacaktır. Zira vergi, nihayetinde parasal bir olaydır ve vergileme sonrasında bireyin servetinde bir azalma olmaktadır. Bu sebeple bireyler, fırsatını bulduklarında, cezalandırılmayacaklarını bildiklerinde ya da kanunen mükellefiyetlerinin sınırları belirlenmediğinde vergi ödemek istemeyeceklerdir (Bkz. Sarı, 2017). Gebze ahali vergi uyumu göstermeyerek, ağnam resmi, cürüm ve cinayet resimleri ile resm-i arus'u ödemek istememiş, kendi tımarlarının serbest olduğunu iddia etmişlerdir. Bölge kadısına gelen ferman ile kişilerin belirtilen konularda vergi mükellefi olduğu, vergilerini eksiksiz biçimde ödemeleri gerektiği, aksi durumda amir olan kadı'nın yetkili olduğu açıkça belirtilmiştir. Bu ferman, mükelleflerin kendiliğinden vergiye uyum göstermedikleri, dışarıdan bir zorlama ile (cezalendirme) vergi uyumu gösterdiklerinin tarihi bir örneğidir. Bu olaydan sonra Üsküdar mahkemesi sicil kayıtlarında aynı hususta bir kayıt yer almaması, anılan vergilerde mükelleflerin vergi uyumu göstermeleri ve vergilerini ödemeleri de hipotezimizi doğrular nitelikte bir bulgudur.

Günümüzün modern maliye anlayışında vergilerin temel özelliklerinden birisi parasal ödemeler olmasıdır. Bir verginin aynı olarak ya da hizmet olarak ödenmesi pek rastlanan bir durum değildir. İmparatorluk mali yapısı ise, fazladan iş yüküne neden olmadan, kamu harcamalarının daha hızlı ve etkin bir biçimde gerçekleşmesine uygun bir yapıdadır. Haberleşmenin oldukça güç olduğu bu dönemlerde, habercilerin kullandıkları atlar iyi bakımlı olmalı ve her menzilde birden fazla haberci atı bulunmalıdır. Bu hizmetin, merkez maliyesi eliyle sağlanması dönem koşulları ve İmparatorluk topraklarının büyüklüğü düşünüldüğünde oldukça zor bir durumdur. Bu konuda bölgede ikamet eden bir kişi ödemekle mükellef olduğu vergiler yerine bu hizmeti sunabilmektedir. Burada hem kamu harcamalarında etkinlik ve verimlilik artırılmış, hem de kaynakların merkeze intikal ettirilip tekrardan harcamaların finansmanında kullanılmak için yerel yönetimlere dağıtılmasının bütçeye oluşturacağı fazladan yük ortadan kaldırılmıştır.

Osmanlı'da kamusal mal ve hizmet sunumunda vakıflar oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle yarı kamusal ve erdemli malların sunumu ile sosyal transfer harcamaları vakıflar eli ile yapılmıştır. Vakıfların bu hizmetleri sunması ve harcamaları yapabilmesi için kaynağa ihtiyacı olmuştur. Vakıfların gelirleri, kendilerine tahsis edilen arazilerde yaptıkları tarımdan elde edilen mahsulatın satılması ve bağışlarla birlikte kendilerine tahsis edilen vergilerin gelirlerinden oluşmaktadır. Vakıflara tahsis edilen

¹⁵ (...) yük miktarı çok ise iki ya da üç yük başına bir akçe alınsın.

vergilerin gelirleri nakden ödenmemekte, vergileri toplama hakkı vakıflara devredilmektedir. Vakıflar, bu vergileri müteveli heyeti üyeleri aracılığı ile toplayabilmekte, belirli bir kişiyi vekil tayin edebilmekte ya da vergi gelirlerini belirli miktar karşılığında kiraya verebilmektedir. Bu uygulama iki açıdan önemlidir. Birincisi, merkeze hayli uzak olan bölgelerde yer alan vakıflara bu hizmetleri ve malları sunabilmesi için kaynak aktarmak bütçeye fazladan yük oluşturacaktır. Bu uygulama ile kaynak israfının önüne geçilmiştir. İkincisi, mal ve hizmet sunumunda etkinlik ve verimlilik ile birlikte çıktı kalitesi de artırılabilmektedir. Ayrıca vakıfların sunduğu erdemli mallar ile yapılan sosyal transferler hem sosyal refahı artırmakta hem de ikincil gelir dağılımı niteliği taşıyarak gelir dağılımında adaleti nispeten sağlamaktadır. Ayrıca vakıflar eliyle sunulan eğitim ve sağlık hizmetleri yararlanıcılara bireysel fayda sağlamakla birlikte, pozitif dışsallıkları nedeniyle topluma sosyal fayda da sağlamaktadır. Bazı türbe ve diğer kültürel mirasların korunması için kimi vergilerin tahsis edilmesi, kültür birikimi ve kültürel mirasların gelecek nesillere aktarılması hususunda merkez idaresinin hassas olduğunun göstergesidir.

Yukarıda verilen örneklerin oluşturduğu kanı, genel itibari ile Osmanlı vergiciliğinde adalet, eşitlik ve kanunilik ilkelerine özen gösterildiğidir. Ancak, mahkemelerde yapılan birçok işlem üzerinden alınan resm-i kadı bedelinde adalet ve eşitlik ilkelerine riayet edilmemiştir. Örneğin farklı miktarlarda terekeler üzerinden eşit miktarda resm-i kadı mahsup edilmiştir. Bu husus mükelleflerin vergi uyumu üzerinde olumsuz etkilere neden olmuştur.

Sonuç

Mali olayların birden fazla yönü bulunmaktadır. Bunlar hukuki, iktisadi, sosyal, siyasal vb. olarak ifade edilebilir. Bunların tamamı karmaşık ve bütünlük bir yapıdadır. Mali olayların bu yönlerinden bir ya da bir kaçını olmadan düşünülmesi ve analiz edilmesi doğru sonuçlara ulaşılmasına engel olmaktadır. Mali olayların sosyal yönü, bireysel ve kitlesel tepkilere neden olmakta, kamu otoritesi ile bireyleri karşı karşıya getirilebilmektedir. Yapılan araştırmalar ve kayıtlar altına alınan mali olaylardan aşağıdaki sonuçlar çıkarılabilir:

- Osmanlı vergiciliği, vergilerin kanuniliği ilkesini benimsemiş, vergi düzenlemelerinin büyük çoğunluğu bu ilkeye göre yapılmıştır.
- Osmanlı'da kadılar, idari ve vergi yargısının konularına giren davalara bakmakla birlikte, bir nevi vergi uzlaşma komisyonu gibi hareket etmekte, belirli durumlarda vergi inceleme görevlerini üstlenmektedir.
- Osmanlı'da analiz dâhilindeki bireyler rasyonel vergi uyumu göstermekte, ceza almayacaklarını bildiklerinde veyahut kanuni boşlukları yakaladıklarında vergi uyumu göstermemektedirler.
- Vergi uyumunun düştüğü durumlarda kamu müdahalesi gecikmeden uygulanmakta, bireyler kamu otoritesi tarafından vergi uyumu göstermeye zorlanmaktadır.
- Yarı kamusal ve erdemli malların sunumu vakıflar eli ile gerçekleşmekte, yerinden yönetim anlayışı ve kaynak dağılımında belirli gelirlerin belirli giderlere tahsis edilmesi, dönem koşulları dikkate alındığında, kamusal mal ve hizmet sunumunda etkinlik ve verimliliği güçlendirmekle birlikte, vatandaşların kamu otoritesine olan güven duygusunu da artırmaktadır.
- Birincil gelir dağılımından yeteri kadar faydalanamayan düşük gelirli grupların vakıflar eli ile sunulan mal ve hizmetlerden yararlanması, vakıfların da bu hizmetleri kendilerine aktarılan ya da devredilen gelirler ile sağlaması sosyal transfer niteliği taşımakla birlikte bireysel fayda ve neden olduğu pozitif dışsallık ile toplumsal refahın artmasına katkıda bulunmaktadır.

- Kaynakların tahsil edildiği yerlerde kullanılması, artan kısmın merkeze devredilmesi, dönem şartları düşünüldüğünde bütçe üzerindeki sevkiyat ve güvenlik yükünü de önemli ölçüde düşürmektedir.
- Vergilerin aynı, nakdi ve bedenen ödenebilecek yapıda olması, kamu alacağının tahsilatını hızlandırmakta, enflasyonist baskılar nedeniyle kamu alacağının reel değerinin düşmesinin¹⁶ önüne geçmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 16. asır mali yapısı çağdaş devletlerin çok ilerisindedir. Mali olayların bütün yönlerini kapsayan uygulamalar söz konusudur. Özellikle yerinden yönetim anlayışı, kamu maliyesi açısından etkinlik, verimlilik ve çıktı kalitesini artırmaktadır. Unutulmamalıdır ki bu tip bir mali yapı ancak ve ancak merkezi idarenin güçlü olduğu ve idari yapının da liyakat esaslı oluşturulduğu durumlarda etkili olacaktır.

Kaynakça

- Akdağ, M. (1999a). *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, Cilt 1, 1. Baskı, Barış Kitap Basım Yayın, Ankara.
- Akdağ, M. (1999b). *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, Cilt 2, 1. Baskı, Barış Kitap Basım Yayın, Ankara.
- Buluş, A. (2010). Vergi Toplamının Özerkleştirilmesinin, Vergi Toplamının Etkinliğine Katkısı: İltizam Sistemi ile Bir Mukayese, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1), 81 – 120.
- Cin, H. (2016). *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, 4. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Çakar, E. (2012). *Doğu Akdeniz Sahilinde Bir Osmanlı Sancağı: Trablus*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Çelebi, A. K. (2012). Mali Olaylara Sosyolojik Yaklaşımın Önemi, Mali Sosyoloji Üzerine Denemeler (Ed. A. K. Çelebi), *Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı*, Yayın No: 2012/418, 1 – 14.
- İnalçık, H. (2010). *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları 1302 – 1481*, İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul.
- İslam Araştırmaları Merkezi. (2008). *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil*, TDV Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Yayın No: 412, İstanbul.
- İslam Araştırmaları Merkezi. (2010a). *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil*, TDV Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Yayın No: 412, İstanbul.
- İslam Araştırmaları Merkezi. (2010b). *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil*, MAS Matbaacılık A.Ş., Yayın No: 412, İstanbul.

¹⁶ Tanzi Etkisi.

- İslam Araştırmaları Merkezi. (2010c). *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil*, MAS Matbaacılık A.Ş., Yayın No: 412, İstanbul.
- İslam Araştırmaları Merkezi. (2010d). *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 14 Numaralı Sicil*, MAS Matbaacılık A.Ş., Yayın No: 412, İstanbul.
- İslam Araştırmaları Merkezi. (2010e). *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Sicil*, MAS Matbaacılık A.Ş., Yayın No: 412, İstanbul.
- İslam Araştırmaları Merkezi. (2010f). *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil*, TDV Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Yayın No: 412, İstanbul.
- İslam Araştırmaları Merkezi. (2010g). *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil*, MAS Matbaacılık A.Ş., Yayın No: 412, İstanbul.
- İslam Araştırmaları Merkezi. (2010h). *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 56 Numaralı Sicil*, MAS Matbaacılık A.Ş., Yayın No: 412, İstanbul.
- İslam Araştırmaları Merkezi. (2010ı). *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil*, MAS Matbaacılık A.Ş., Yayın No: 412, İstanbul.
- Gökbunar, A. R.; Uğur, A. (2016). Osmanlı Vergiciliği: ‘İnekleri Besleyerek Daha Fazla Süt Alma Sanatı’, *Sümerlerden Türkiye Cumhuriyeti’ne Maliye Tarihi* (Ed. A. R. Gökbunar ve A. Uğur), Beta Yayınevi, İstanbul, 57 – 96.
- Gökbunar, R.; Şahintürk D. A.; Akyol, Ö.; Tuncay, B. (2016). Türk Maliye Tarihinde İlk Dönemlerde Vergi Anlayışı, *Sümerlerden Türkiye Cumhuriyeti’ne Maliye Tarihi* (Ed. A. R. Gökbunar ve A. Uğur), Beta Yayınevi, İstanbul, 41 – 56.
- Kazıcı, Z. (1986). Osmanlı’da Örfi Vergiler ve Bu Vergilerin Kaynağı Olan Örfi Hukuk, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4, 285 – 310.
- Kenanoğlu, M. M. (2013). Vergi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi*, 43, 52 – 58.
- Maliye Bakanlığı. (1999). Osmanlı Vergi Mevzuatı, Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Yayın No: 1998/348, Türk Tarih Kurumu Matbaası, Ankara.
- Öner, E. (2005). *Mali Olaylar ve Düzenlemeler Işığında Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare*, Genişletilmiş 2. Baskı, Maliye Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Rakıcı, C.; Polat, S. (2016). Vergi Tarihinin Gelişimi ve Geçmişte Uygulanan Bazı İlginç Vergi Konuları, *Sümerlerden Türkiye Cumhuriyeti’ne Maliye Tarihi*, (Ed. A. R. Gökbunar ve A. Uğur), Beta Yayınevi, İstanbul, 17 – 40.
- Sarı, B. (2017). *Türkiye’de Tarım Kesiminin Vergilendirilmesi, Vergi Bilinci ve Uyum*, Lambert Academic Publishing, Saarbrücken, Germany.

Yetkin, A. (2013). Osmanlı Devleti'nde Hukuk Devletinin Gelişimi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(24), 380 – 413.